

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ  
ՔԱՂԱՔԱԿՐԹԱԿԱՆ ԵՎ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ  
ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿԵՆՏՐՈՆ

Վերլուծական տեղեկագիր

ԵՐԵՔ ԾՈՎԵՐԻ ՀԱՄԱԿԱՐԳ

№ 9

Երևան – 2016

YEREVAN STATE UNIVERSITY  
CENTER FOR CIVILIZATION AND CULTURAL STUDIES

*Analytical Bulletin*

**THE SYSTEM OF THREE SEAS**

№ 9

Yerevan 2016

ISSN 1829-4502

Հրատարակվում է ԵՊՀ Քաղաքակրթական և  
մշակութային հետազոտությունների կենտրոնի  
գիտական խորհրդի որոշմամբ

Խմբագրական խորհուրդ՝

Դավիթ Հովհաննիսյան	բ.գ.թ., պրոֆեսոր, Արտակարգ և լիազոր դեսպան (նախագահ)
Արամ Սիմոնյան	պ.գ.դ., պրոֆեսոր, ՀՀ ԳԱԱ թղթակից-անդամ,
Ռուբեն Սաֆրաստյան	պ.գ.դ., պրոֆեսոր, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս
Արման Կիրակոսյան	պ.գ.դ., պրոֆեսոր, Արտակարգ և լիազոր դեսպան
Ռուբեն Շուգարյան	պ.գ.թ., Ֆլեթչերի իրավունքի և դիվանագիտության դպրոց, Թաֆթս համալսարան
Աննա Օհանյան	քաղ.գ.դ. (ԱՄՆ)
Սերգեյ Սինապան	քաղ.գ.դ.
Հայկ Քոչարյան	պ.գ.թ., դոցենտ (համարի պատասխանատու)

© Քաղաքակրթական և մշակութային  
հետազոտությունների կենտրոն, 2016  
© Երևանի պետական համալսարան, 2016

ISSN 1829-4502

ISSN 1829-4502

*Published by Scientific council of  
Center for Civilization and Cultural Studies*

## Editorial Board

David Hovhannisyan	Professor and Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary
Aram Simonyan	Doctor Professor, Corresponding member of the Academy of Science of Armenia
Ruben Safrastyan	Doctor Professor, member of Academy of Science of Armenia
Arman Kirakosyan	Doctor Professor and Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary
Rouben Shougarian	Doctor, Fletcher School of Law and Diplomacy, Tufts University PhD in Political Science (USA)
Anna Ohanian	Doctor of Political Science
Sergey Minasyan	
Hayk Kocharyan	Dr. Associate Professor

## ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Դավիթ Հովհաննիսյան

ՏԱՐԱԾԱՇՐՁԱՆԱՅԻՆ ՁԱՐԳԱՅՈՒՄՆԵՐ.

«ԵՐԵՔ ԾՈՎԵՐԻ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ» ..... 8-36

Հայկ Քոչարյան

ԲԱԲ ԱԼ-ՄԱՆԴԵԲԻ ՆԵՂՈՒՑԻ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

«ԵՐԵՔ ԾՈՎԵՐԻ» ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ ..... 37-58

Աննա Գևորգյան

ԱՐԴԱՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳԸ՝ ՈՐՊԵՍ ԻՐԱՆԱԿԱՆ

ԳԼՈԲԱԼԻԶԱՅԻՆ ԾՐԱԳՐԻ ԳԱՂԱՓԱՐԱԿԱՆ ՀԵՆՔ ..... 59-76

Ռուբեն Շուգարյան

ՀԱՅ-ԹՈՒՐԻՔԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՄԻՋՆՈՐԴՈՒԹՅԱՆ ՄԵԹՈԴԱԲԱՆԱԿԱՆ

ԲԱՑԹՈՂՈՒՄՆԵՐԸ ..... 77-90

Արշակ Գևորգյան

ԳԼՈԲԱԼ ԵՎ ՏԱՐԱԾԱՇՐՁԱՆԱՅԻՆ ՁԱՐԳԱՅՈՒՄՆԵՐԻ

ԱԶԴԵՅՈՒԹՅՈՒՆԸ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ

ԷՆԵՐԳԵՏԻԿ ԳՈՐԾԸՆԹԱՅՆԵՐՈՒՄ ԹՈՒՐՔԻԱՅԻ

ՆԵՐԳՐԱՎՎԱԾՈՒԹՅԱՆ ՎՐԱ ..... 91-137

Սոնա Մուքիսյան

ԹՈՒՐՔԻԱՅԻ ԱՐՏԱՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ

ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

ՎՐԱՍՏԱՆՈՒՄ (2002-2016)..... 138-163

Գագիկ Ավագյան  
ՌՌԻՍԱՍՏԱՆ. ՎԱՂԵՄԻ ՀԶՈՐՈՒԹՅԱՆ  
ՓՆՏՐՏՈՒՔՆԵՐ ..... 164-178

Նաիրա Սահակյան  
ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ» ԿՈՂՄԻՑ  
ՎԱԽՃԱՆԱԲԱՆԱԿԱՆ ՊԱՏԿԵՐԱՑՈՒՄՆԵՐԻ  
ԱԿՏՈՒԱԼԱՑՄԱՆ ՓՈՐՁԵՐԸ ..... 179-199

## CONTENT

<i>David Hovhannisyan</i> REGIOANAL TENDENCIES IN THE CONTEXT OF “THREE SEAS THEORY” .....	8-36
<i>Hayk Kocharyan</i> THE IMPORTANCE OF BAB-EL-MANDEB IN THE CONTEXT OF “THREE SEA SYSTEM” .....	37-58
<i>Anna Gevorgyan</i> THE CONCEPT OF JUSTICE AS THE IDEOLOGICAL FRAMEWORK OF IRANIAN GLOBALIZATION PROJECT.....	59-76
<i>Rouben Shougarian</i> METHODOLOGICAL MISTAKES OF INTERNATIONAL MEDIATION OF ARMENIAN-TURKISH RELATIONS.....	77-90
<i>Arshak Gevorgyan</i> THE INFLUENCE OF INTERNATIONAL AND REGIONAL DEVELOPMENTS ON TURKEY'S INVOLVEMENT IN GLOBAL ENERGY PROCESSES.....	91-137
<i>Sona Sukiasyan</i> PECULIARITIES OF TURKEY'S FOREIGN POLICY TOWARDS GEORGIA IN 2002-2016.....	138-163
<i>Gagik Avagyan</i> RUSSIA: THE SEARCHES OF FORMER GREATNESS.....	164-178
<i>Naira Sahakyan</i> THE ATTEMPTS OF THE ISLAMIC STATE TO ACTUALIZE ISLAMIC ESCHATOLOGICAL BELIEFS .....	179-199

**ԹՈՒՐՔԻԱՅԻ ԱՐՏԱՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ  
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ  
ՎՐԱՍՏԱՆՈՒՄ (2002-2016)**

*Սոնա Սուքիասյան  
sonasukiasyan19@gmail.com*

*Բանալի բառեր՝ Թուրքիա, Վրաստան, Թուրքիայի արտաքին քաղաքականություն, թուրք-վրացական հարաբերություններ, Աջարիա, իսլամ, Աջարիայի իսլամադավան բնակչություն*

Սույն հետազոտությունը անդրադառնում է թուրք-վրացական հարաբերություններին, տնտեսական, ռազմական, էներգետիկայի և այլ որոտներում երկու երկրների համագործակցությանը, թուրքական ազդեցությանը Աջարիայում, ինչպես նաև թուրքական «փափուկ ուժի» կիրառմանը, դրա առանձնահատկություններին, հիմնական կառույցներին, մեխանիզմներին, գյուլենական շարժմանը դերին Վրաստանում:

Հարավային Կովկասը միշտ էլ պատմության ողջ ընթացքում գտնվել է կրոնների, քաղաքակրթությունների, պետությունների բախման կիզակետում: Ներկայում այս տարածաշրջանում բախվում են ինչպես, տարածաշրջանային դերակատարների՝ Թուրքիայի, Իրանի, այնպես էլ գլոբալ դերակատարների՝ Ռուսաստանի, ԱՄՆ-ի, ԵՄ-ի շահերը: Այդ դերակատարների հարաբերությունները փոփոխությունները իրենց ազդեցությունն են ունենում Հվ. Կովկասում ընթացող իրադարձությունները վրա: Այդ գործընթացներում ներկայում ակտիվ դերակատարում ունի նաև Թուրքիան: Թուրքիայի արտաքին քաղաքականության մեջ միշտ էլ շատ կարևոր է եղել Հվ. Կովկասի տարածաշրջանը, որի



մաս են կազմում Վրաստանը, Հայաստանը, Ադրբեջանը: Թուրքիան Վրաստանի հետ ունի բարիդրացիական հարաբերություններ, երկու երկրները ակտիվ համագործակցում են էներգետիկայի, տնտեսության, առևտրի և այլ ոլորտներում:

### **Թուրք-վրացական հարաբերությունները 2002-2016թթ. և**

#### **Աջարիայի դերը այդ համատեքստում**

Սկսած 1980-90-ական թթ. Թուրքիայի արտաքին քաղաքականության մեջ սկսեցին նկատվել էական փոփոխություններ, մասնավորապես այդ ժամանակաշրջանում՝ Թուրքութ Օզալի կառավարման տարիներին է հիմք դրվել և հետագայում Թուրքիայում իշխող Արդարություն և զարգացում կուսակցության կողմից զարգացվել է արտաքին քաղաքականության մեջ այն գաղափարախոսական հենքին, որի համաձայն՝ Թուրքիան պետք է ակտիվ քաղաքականություն վարի նախկինում Օսմանյան կայսրության մաս հանդիսացող տարածաշրջանում և օգտագործի կայսրության տարածքներում պատմական աշխարհագրության տված հնարավորությունները<sup>1</sup>: Այս գաղափարախոսությունը բնորոշելու համար շատ հաճախ օգտագործվում է «Նեոօսմանիզմ» տերմինը, սակայն Թուրքիայի իշխանությունների համար այս տերմինն անընդունելի է: 2010թ-ին հարցազրույցներից մեկում Թուրքիայի արտաքին քաղաքականության «ճարտարապետ» Ահմեթ Դավութօղլուն մերժում է «նեոօսմանիզմ» տերմինի կիրառումը՝ հայտարարելով, որ նեոսմանական քաղաքականություն վարելու վերաբերյալ մեղադրանքները անհիմն են, քանի որ աշխարհաքաղաքական իրավիճակը և միջազգային նոր հարաբերությունները պահանջում

---

<sup>1</sup> Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, İstanbul, Küre Yayınları, 2001, p. 178.

են ավելի ակտիվ քաղաքականություն իրականացնել և, որ Թուրքիան տարածաշրջանի հետ կապված ոչ մի գաղտնի օրակարգ չունի, իսկ արաբական երկրների հետ Թուրքիայի հարաբերությունները պետք է բնորոշել ոչ թե իբրև հեգեմոնիա, այլ՝ փոխշահավետ համագործակցություն<sup>2</sup>:

1991թ-ին ԽՍՀՄ-ի փլուզումից օգտվելով՝ Թուրքիան փորձեց չվ. Կովկասը դարձնել իր ազդեցության տարածման ևս մեկ գոտու, սակայն ինչպես նշում է Թուրքիայի նախկին վարչապետ (2014թ-2016թ. մայիս) և արտգործնախարար (2009-2014թթ) Ահմեթ Դավութօղլուն, Թուրքիան հոգեբանորեն ու դիվանագիտական առումով անպատրաստ էր այդ տարածաշրջանում գերիշխանության հասնելուն<sup>3</sup>, որի պատճառը տնտեսական ճգնաժամերն ու քաղաքական խմորումներն էին:

Դավութօղլուն նոր մոտեցում է մշակում Թուրքիայի արտաքին քաղաքականության համար, որի հիմքում ընկած էր «Ռազմավարական խորության» դոկտրինան: Արտաքին քաղաքականության նոր մոտեցման հիմնական կարգախոսը դառնում է «Զրո խնդիր հարևանների» հետ սկզբունքը<sup>4</sup>, որը ենթադրում է քաղաքական երկխոսության մեծացում, տնտեսական կախվածություն և մշակութային համաձայնություն: Այս նոր մոտեցման համար կարևոր նշանակություն ունի

---

<sup>2</sup> Թուրքիայի ԱԳՆ կայքում, Interview by Ahmet Davutoglu published in AUC Cairo Review (Egypt) on Mar. 12 2012, [http://www.mfa.gov.tr/interview-by-mr\\_-ahmet-davuto%C4%9Flu-published-in-auc-cairo-review\\_-egypt\\_-on-12-march-2012.en.mfa](http://www.mfa.gov.tr/interview-by-mr_-ahmet-davuto%C4%9Flu-published-in-auc-cairo-review_-egypt_-on-12-march-2012.en.mfa) (07.09.2016)

<sup>3</sup> Նույն տեղում, էջ 128

<sup>4</sup> Ahmet Davutoğlu, “Turkey’s Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007”, Insight Turkey, Vol.10, No. 1 (January-March 2008), pp.77-96; Davutoğlu, “Principles of Turkish Foreign Policy”, p. 80. <http://arsiv.setav.org/ups/dosya/9595.pdf> (07.09.2016)

թուրքական «փափուկ ուժը»<sup>5</sup>, որի հիմնական նպատակը Թուրքիայի ազդեցությունն ներքո նոր երկրների և դերակատարների ներգրավվումն էր՝ ի հաշիվ տնտեսության, գիտության, կրթության, մշակույթի, տեխնոլոգիայի զարգացման:

Թուրքիայի համար հատկապես կարևոր է Կենտրոնական Ասիայի և Կասպից ծովի բնական ռեսուրսների ձեռք բերումը, քանի որ Թուրքիան փորձում էր այդպիսով ստանձնել «յուրահատուկ կամրջի» դեր Արևելքի էներգետիկ ռեսուրսները Եվրոպա տեղափոխելու գործում: Այս համատեքստում Թուրքիայի համար մեծ կարևորություն է ներկայացնում Վրաստանը, որի տարածքով հնարավոր է իրականացնել էներգետիկ պաշարների փոխադրումը Ասիայից Եվրոպա: Բացի այդ Վրաստանը հանդիսանում է կամուրջ Թուրքիայի՝ Ադրբեջանի և կենտրոնասիական թյուրքալեզու պետությունների հետ կապ հաստատելու համար<sup>6</sup>: Ըստ Քարնեգի հիմնադրամի վերլուծաբան Բայրամ Բալջիի՝ Թուրքիայի համար Վրաստանը կարևոր է դեպի Կովկաս և Կենտրոնական Ասիա ամենակարճ և կայուն միջանցքային ուղի ծառայելու համար, իսկ Վրաստանն էլ

---

<sup>5</sup> «Փափուկ ուժը» (Soft power) արտաքին քաղաքականության ռազմավարության հայեցակարգ է, որ ստեղծվել է ամերիկացի քաղաքագետ Ջոզեֆ Նայի կողմից: Այդ հայեցակարգի հիմքում ընկած է այն, որ հնարավոր է ոչ թե ռազմական ուժի կիրառության, այլ տնտեսական, մշակութային, գիտական, քաղաքական, մարդասիրական ծրագրերի և համագործակցությունների, հասարակական կազմակերպությունների, մշակութային կենտրոնների ակտիվ գործունեության, ՁԼՄ-ների միջոցով էական ազդեցություն ունենալ մյուս պետությունների, դրանց արտաքին քաղաքականության, այդ ոլորտում որոշում կայացնողների դիրքորոշման և նույնիսկ այդ պետությունների բնակչության տրամադրվածության և վերաբերմունքի վրա: Nye J. S., «Soft Power, Foreign Policy» No. 80, Twentieth Anniversary (Autumn, 1990), pp. 153-171, <http://faculty.maxwell.syr.edu/rdenever/PPA-730-27/Nye%201990.pdf> (18.09.2016)

<sup>6</sup> Մանրամասն տե՛ս, Внешнеполитический дискурс ведущих субъектов турецкой политики (2010 – лето 2015 г.), Под ред. В.А. Аваткова Москва • 2015, с. 66, [http://mgimo.ru/upload/iblock/561/LOCUS\\_Turkey\\_block.pdf](http://mgimo.ru/upload/iblock/561/LOCUS_Turkey_block.pdf) (18.09.2016)

շահագրգռված է մասնակցություն ունենալ էներգետիկ ռեսուրսների տարանցիկ ծրագրերում<sup>7</sup>:

Թուրքիան հատկապես կարևորում է «փափուկ ուժի» քաղաքականության կիրառումը Վրաստանում, քանի որ իշխանությունների համար ակնհայտ է, որ Վրաստանին սեփական ծիրի մեջ պահելու համար հարկավոր է ոչ միայն Վրաստանը դիտել, որպես աշխարհաքաղաքական և Թուրքիայի համար տարանցիկ կարևորություն ունեցող երկիր, այլ համարժեք ներկայացվածությունն ապահովել Վրաստանի տնտեսության ոլորտում, մշակութային, կրթական, մարդասիրական և կրոնական ծրագրերում<sup>8</sup>: Բացի այդ «փափուկ ուժի» գործադրմամբ Թուրքիայի իշխանությունները հավանաբար փորձում են հաղթահարել վրացական հանրային գիտակցության առկա պատմական հիշողությունները օսմանյան ոչ դրական անցյալի վերաբերյալ:

### **Թուրք-վրացական ռազմական համագործակցություն**

Թուրքիայի և Վրաստանի հարաբերությունները հատկապես բարելավվեցին և զարգացան ԽՍՀՄ փլուզումից հետո, Թուրքիան առաջին երկրներից է, որ ճանաչել է Վրաստանի անկախությունը: Երկու երկրները դեռևս 1992-1993 թվականներից համագործակցում են ռազմական ոլորտում և կնքել են ռազմական համագործակցության մի քանի պայմանագրեր: Առաջին այդպիսի պայմանագիրը կնքվել է 1997 թ., որի համաձայն՝ Թուրքիայի և

---

<sup>7</sup> Մանրամասն տե՛ս, Bayrarm Balci, Strengths and Constraints of Turkish Policy in the South Caucasus, Insight Turkey, 2014, <http://carnegieendowment.org/2014/06/18/strengths-and-constraints-of-turkish-policy-in-south-caucasus-pub-55945> (18.09.2016)

<sup>8</sup> Vahram Ter-Matevosyan, Cooperation paradigms in the South Caucasus Making sense of Turkish-Georgian relations, Varia, 2014. No. 4. pp. 103-125, <https://eac.revues.org/689#tocto1n3> (18.09.2016)

Վրաստանի ռազմական համագործակցությունը չի նախատեսում Վրաստանում թուրքական բազաների տեղակայում<sup>9</sup>: Թուրքիայի զինված ուժերը ներդրում են ունեցել նաև Վրաստանի ԶՈւ-ն արդիականացնելու գործում<sup>10</sup>: 1998թ. -ից «Ռազմական համագործակցության և փոխըմբռնման հուշագրի» շրջանակներում Թուրքիայում վրաց զինվորականների համար անցկացվում են ռազմական անվճար դասընթացներ, որոնց մինչև 2006 թ. մասնակցել է 911 վրաց զինծառայող<sup>11</sup>: Ընդհանուր առմամբ, 1998-2005թթ. Թուրքիայի աջակցությունը Վրաստանին ռազմական ոլորտում կազմել է շուրջ 37 մլն ԱՄՆ, իսկ 2010 թ. կողմերի միջև ռազմական շրջանառությունը կազմել է 3 մլն 350 հզ դոլար<sup>12</sup>: Թուրքիայի և Վրաստանի միջև 2005թ. -ին ստորագրված ռազմական դրամաշնորհի շրջանակներում 2009թ. ապրիլին Թուրքիայի ԶՈւ գլխավոր շտաբը Վրաստանի ՊՆ-ին տրամադրել է ռազմական տեխնիկա և սարքավորումներ<sup>13</sup>: Բացի այդ երկու երկրները նաև համատեղ, ինչպես նաև ՆԱՏՕ-ի շրջանակներում պարբերաբար զորավարություններ են անցկացնում: 2016թ. -ի նոյեմբերի 10-20-ը Վրաստանում անցկացվել է «Վրաստան-ՆԱՏՕ-

---

<sup>9</sup> M. Vindimian, Evolution of Turkish Foreign Policy towards Georgia; ISPI - Policy Brief; No. 196; September 2010, [http://www.ispionline.it/it/documents/PB\\_196\\_2010.pdf](http://www.ispionline.it/it/documents/PB_196_2010.pdf) (25.09.2016)

<sup>10</sup> “Georgia: Hopeful President Pays First Official Visit to Turkey”, Radio Free Europe/Radio Liberty, 20 May 2004, at <http://www.rferl.org/content/article/1052878.html> (25.09.2016)

<sup>11</sup> Eaton M., The Security of the Caspian Sea Region, Edited by Gennady Chufrin, Oxford, 2001, p. 96., <http://books.sipri.org/files/books/SIPRI01Chufrin/SIPRI01Chufrin05.pdf> (25.09.2016)

<sup>12</sup> Bodewig K., Economic and political transition in Georgia, A. GEORGIA'S RELATIONS WITH ITS NEIGHBOURS, <http://www.nato-pa.int/default.asp?SHORTCUT=1171> (26.09.2016)

<sup>13</sup> Турция передала военное оборудование ВС Грузии, 01.04.2009, [https://ria.ru/defense\\_safety/20090401/166701085.html](https://ria.ru/defense_safety/20090401/166701085.html) (26.09.2016)

2016» (NATO-GEO-2016) միջազգային զորավարությունը, որին մասնակցել են նաև Թուրքիայի ՋՈւ զինծառայողներ<sup>14</sup>:

Նշենք, որ ռազմական համատեքստում այս երկու պետությունները ակտիվ համագործակցում են նաև Ադրբեջանի հետ: Ձևավորվել է Թուրքիան-Վրաստան-Ադրբեջան եռակողմ համագործակցություն, որը առնչվում է նաև ռազմական ոլորտին, մասնավորապես երեք երկրների պաշտպանական գերատեսչությունների ղեկավարները հանդիպումներ են ունենում և քննարկում ռազմական ոլորտում համագործակցության, տարածաշրջանային խնդիրներին առնչվող հարցերը: 2016թ.-ի մայիսին Բաքվում տեղի ունեցած հանդիպման ժամանակ Ադրբեջանի, Վրաստանի և Թուրքիայի պաշտպանության նախարարները քննարկել են համատեղ զորավարություններ անցկացնելու հարցը, և Վրաստանը պատրաստակամություն է հայտնել 2017թ. անցկացնել մի քանի համատեղ զորավարություն, այդ թվում նաև ՆԱՏՕ-ի հետ համագործակցության շրջանակներում<sup>15</sup>:

### **Թուրք-վրացական տնտեսական համագործակցություն**

Թուրքիան և Վրաստանը ակտիվորեն համագործակցում են հատկապես տնտեսության, առևտրի, էներգետիկայի ոլորտում:

Էներգետիկայի ոլորտում կարևոր են Բաքու-Թբիլիսի-Ջեյհան նավթամուղի և Բաքու-Թբիլիսի-Էրզրում գազամուղի նախագծերը, որոնք սկսվել են շահագործվել համապատասխանաբար 2006թ.-ին և 2007թ.-ին: Բացի այդ

---

<sup>14</sup> NATO-Georgia Exercise 2016 Launched, 10.11.2016, Ministry of Defence of Georgia, official website, <https://mod.gov.ge/c/news/nato-saqartvelo-scvleba-2016?lang=eng> (26.09.2016)

<sup>15</sup> 2017-ին նախատեսվում են Ադրբեջան-Վրաստան-Թուրքիա համատեղ զորավարություններ, <http://razm.info/83539> (26.09.2016)

2007թ. -ին Վրաստանը, Ադրբեջանը և Թուրքիան ստորագրել են «Բաքու-Թբիլիսի-Կարս» երկաթգծի կառուցման մասին հռչակագիր<sup>16</sup>, որի շինարակական աշխատանքները դեռևս ընթացքի մեջ են:

2005թ. -ից Վրաստանի և Թուրքիայի միջև գործում է ազատ վիզային համակարգը<sup>17</sup>: Երկու երկրների առևտրատնտեսական հարաբերությունների վրա էական անդրադարձ է ունեցել 2003 թ. Վրաստանում տեղի ունեցած «վարդերի հեղափոխությունը», որից հետո Թուրքիան էլ ավելի ակտիվացրեց իր տնտեսական գործունեությունը Վրաստանում: Իսկ արդեն 2007թ. կնքված Ազատ առևտրի պայմանագրի ուժի մեջ մտնելուց հետո վրաց-թուրքական առևտրի ծավալները շեշտակի աճ են արձանագրում՝ հասնելով աննախադեպ ցուցանիշների<sup>18</sup>: 2015թ. Վրաստանի և Թուրքիայի առևտրի ծավալները հասնում են մոտ 1,51 միլիարդ դոլլարի, որից 1,33 միլիարդը կազմել է թուրքական արտահանումը<sup>19</sup>:

Ծավալների աճ արձանագրվում է նաև Թուրքիայի կողմից Վրաստանում կատարված ուղղակի ներդրումներում: Թուրքիան իր ներդրումներով Վրաստանում զբաղեցնում է երկրորդ տեղը ԱՄՆ-ից հետո<sup>20</sup>: 1999թ. սկսած Վրաստանում գործում է տասը

---

<sup>16</sup> Kars - Tbilisi agreement, 01.02.2007, <http://www.railwaygazette.com/news/single-view/view/kars-tbilisi-agreement.html> (26.09.2016)

<sup>17</sup> Diba Nigar Göksel, Turkey and Georgia: Zero-Problems?, Black Sea Trust for Regional Cooperation, June 2013, pdf. p. 1

<sup>18</sup> Նույն տեղում:

<sup>19</sup> Лариса Алексанян, ПОЛИТИКА «МЯГКОЙ СИЛЫ» ТУРЦИИ В ОТНОШЕНИИ ГРУЗИИ, Дипломатическая академия Министерства иностранных дел Российской Федерации. Москва, стр. 74

<sup>20</sup> А.С. Джилалян, НЕООСМАНСКАЯ ДОКТРИНА И ГЕОПОЛИТИЧЕСКИЕ ИНТЕРЕСЫ ТУРЦИИ В ЗАКАВКАЗЬЕ И ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ, Вестник Российско-Армянского (Славянского) университета № 2, ЕРЕВАН 2014, с. 84.

թուրք գործարարի հիմնադրած GÜRTIAD-ը (Gürcu ve Türk İşadamları derneği – վրացի և թուրք գործարարների միավորում), որը նպատակ ուներ պաշտպանել և առաջ մղել թուրք գործարարների շահերը<sup>21</sup>: 2006-2007թթ. թուրքական բիզնես ընտրանու՝ «անատոլիական վագրերի», շրջանակներում սկսվեց նոր շուկաներ փնտրելու գործընթացը, ինչի հետևանքով Վրաստանի շուկա սկսեցին ներթափանցել թուրքական «կանաչ կապիտալի» մի շարք կազմակերպություններ<sup>22</sup>: 2015 թ. -ին Բաթումի քաղաքում բացվել է Ազատ արդյունաբերողների ու գործարարների միության՝ ՄՅՈՒՄԻԱԴ-ի (MÜSİAD -Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği) մասնաճյուղը, որը թուրքական «կանաչ կապիտալի» և իսլամամետ բուրժուազիայի գլխավոր շարժիչ ուժն է<sup>23</sup>:

Առավել ուշագրավ է Թուրքիայի և Վրաստանի կառավարությունների միջև Բաթումի օդանավակայանի համատեղ օգտագործման վերաբերյալ 2006թ. -ին ստորագրված պայմանագիրը, որով թուրքական Հոփա քաղաքի գոյություն չունեցող օդանավակայանը ներառվել է Թուրքիայի ներքին թռիչքների համակարգում, այսինքն թուրքական ավիաընկերությունների կայքէջերի թուրքական տարբերակում նշված Հոփա օդանավակայանն իրականում Բաթումի օդանավակայանն է<sup>24</sup>:

---

<sup>21</sup> Gürcu ve Türk İşadamları derneği, <http://www.gurtiad.ge/tr/Icerik.ASP?ID=191> (27.09.2016)

<sup>22</sup> Vahram Ter-Matevosyan, նշվ. աշխ. pp. 103-125

<sup>23</sup> MÜSİAD Gürcistan Ofisi Açıldı, 02.10.2015, <http://www.musiad.org.tr/tr-tr/haberler/musiad-gurcistan-ofisi-acildi-732> (27.09.2016)

<sup>24</sup> Vahram Ter-Matevosyan, նշվ. աշխ. pp. 103-125



## **Թուրքիայի ազդեցությունը Վրաստանի կրթական, մշակութային ոլորտներում**

Բացի ռազմական և տնտեսական ոլորտներից Թուրքիան փորձում է նաև ներգրավվել Վրաստանում տարբեր կրթամշակութային, մարդասիրական ծրագրերում և դրանով նպաստանում Վրաստանի հասարակության՝ Թուրքիայի նկատմամբ դրական վերաբերմունքի ձևավորմանը, ինչն էլ թուրքական «փափուկ ուժի» գլխավոր սկզբունքն է: Սակայն այս ոլորտներում Թուրքիայի նախաձեռնությունների հիմնական շահառուն Վրաստանի, մասնավորապես Աջարիայի մուսուլման բնակչությունն է, որը դիտարկվում է որպես թուրքական շահերի իրագործման պոտենցիալ ուժ: Անդրադառնալով Վրաստանի մուսուլման բնակչությանը նշենք, որ 2014թ. մարդահամարի տվյալներով Վրաստանում ընդհանուր առմամբ բնակվում է 3,714,000 մարդ, որի 10,7 %-ը կազմում է իսլամադավան բնակչությունը (398,700 մարդ)<sup>25</sup>, սակայն տարբեր տվյալների համաձայն մուսուլմանների թիվը հասնում է մինչև 500,000 է: Մուսուլմանների մեծ հատված բնակվում է Թուրքիային սահմանակից Աջարիայում: Համաձայն Վրաստանի էկոնոմիկայի և զարգացման նախարարության վիճակագրական վարչության 2002 թ. տվյալների՝ Աջարիայում կրոնական պատկերը հետևյալն է՝ ուղղափառ քրիստոնյաներ — 240.552 մարդ, մուսուլմաններ — 115,161 մարդ, Հայ առաքելական եկեղեցու հետևորդներ — 3.162 մարդ, կաթոլիկներ — 683, այլ կրոնի ներկայացուցիչներ — 16.297 մարդ<sup>26</sup>:

---

<sup>25</sup> 2014 General Population Census, NATIONAL STATISTICS OFFICE OF GEORGIA (GEOSTAT), [http://geostat.ge/cms/site\\_images/\\_files/english/population/Census\\_release\\_ENG\\_2016.pdf](http://geostat.ge/cms/site_images/_files/english/population/Census_release_ENG_2016.pdf) (27.09.2016)

<sup>26</sup> Иванов Владимир, РЕЛИГИОЗНОЕ ИЗМЕРЕНИЕ ПОЛИТИКИ ТУРЦИИ В АДЖАРИИ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ГРУЗИНСКОЙ ПРАВОСЛАВНОЙ ЦЕРКВИ,

Վրաստանում թուրքական «փափուկ ուժի» իրականացման հիմնական գերատեսչությունները և կառույցներն են Թուրքիայի արտաքին գործերի, տուրիզմի և մշակույթի նախարարությունները, ինչպես նաև Թուրքիայի վարչապետին կից երեք պետական հաստատություններ՝ Համագործակցության և համակարգման թուրքական գործակալությունը (Türkiye İşbirliği ve Koordinasyon Idaresi - TİKA), Յունուս Էմրե մշակութային կենտրոնը և Կրոնի գործերի նախագահությունը (Diyanet İşler Başkanlığı)<sup>27</sup>:

TİKA-ն Վրաստանում լայնածավալ գործունեություն է սկսել 1994 թվականից: Համաձայն TİKA-ի 2012թ. զեկույցի՝ Վրաստանը ստացել է այդ կազմակերպության ֆինանսական, մասնագիտական և տեխնիկական աջակցության 4,23%-ը՝ կազմակերպությունից աջակցություն ստացող երկրների շարքում զբաղեցնելով 7-րդ տեղը<sup>28</sup>: Վրաստանում իրականացված ծրագրերն ընդգրկում են սոցիալ-տնտեսական ենթակառուցվածքների և ծառայությունների բարելավման, կրթական ծրագրերի կազմակերպման, կրթօջախների վերանորոգման և կահավորման, առողջապահության, խմելու ջրի և սանիտարական պայմանների բարելավման ոլորտները: Օրինակ՝ 2012թ. TİKA-ն իրականացրել է Բաթումիի դպրոցներից մեկի վերանորոգման աշխատանքները, դպրոցում ստեղծել է նաև

---

Центральная Азия и Кавказ, № 3 / том 14 / 2011, сс. 90-103, с. 92,  
<http://cyberleninka.ru/article/n/religioznoe-izmerenie-politiki-turtsii-v-adzharii-i-deyatelnost-gruzinskoy-pravoslavnoy-tserkvi> (27.09.2016)

<sup>27</sup> Vahram Ter-Matevosyan, նշվ. աշխ. pp. 103-125

<sup>28</sup> TİKA 2012 Annual Report, Turkish Cooperation and Coordination Agency, ed. N. Yildiz, p. 24-25, <http://www.tika.gov.tr/upload/oldpublication/tika2012AnnRep.pdf> (28.09.2016)

օտար լեզուների դասավանդման կենտրոն<sup>29</sup>: TİKA-ի տարեկան զեկույցների ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս փաստել, որ TİKA-ի շահառուները հիմնականում Վրաստանի իսլամադավան բնակչություն ունեցող շրջաններն են:

Բացի այդ 2000թ-ից TİKA-ի աջակցությամբ Վրաստանի մի քանի համալսարաններում Թուրքիայի նկատմամբ վրաց հասարակության հետաքրքրությունը մեծացնելու և այս ուղղությամբ հետազոտություններ կատարելու նպատակով ստեղծվել են թուրքագիտության ամբիոններ<sup>30</sup>:

Թուրքական «փափուկ ուժը» իրականացման հզոր գործիքները մեկը հանդիսացող «Յունուս Էմրե» մշակութային կենտրոնը 2012 թ. -ին իր մասնաճյուղն է բացել Վրաստանում՝ Իվ. Ջավախիշվիլու անվան Թբիլիսիի պետական համալսարանում<sup>31</sup>: Այս կենտրոնը իրականացնում է տարբեր կրթական մշակութային ծրագրեր, աջակցում է Թուրքիայի հետ կապված ուսումնասիրություններում, նպաստում է թուրքական մշակույթի, լեզվի, արվեստի տարածմանը<sup>32</sup>:

2015թ.-ի դեկտեմբերին՝ Թուրքիայի Բաթումի քաղաքի հյուպատոսարանում ուսուցիչների համար կազմակերպված սեմինարի ժամանակ, «Յունուս Էմրե» կենտրոնի նախագահ Հայաթի Դեվելին հայտարարել է, որ թուրքերենի նկատմամբ

---

<sup>29</sup> Նույն տեղում, էջ 162

<sup>30</sup> Лариса Алексанян, ПОЛИТИКА «МЯГКОЙ СИЛЫ» ТУРЦИИ В ОТНОШЕНИИ ГРУЗИИ, Дипломатическая академия Министерства иностранных дел Российской Федерации. Москва, стр.74

<sup>31</sup> TÜRKİYE – GÜRCİSTAN İLİŞKİLERİ BİLGİ NOTU, Türkiye Cumhuriyeti Tiflis Büyükelçiliği, <http://tbilisi.emb.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx?ID=254502> (28.09.2016)

<sup>32</sup> Yunus Emre Enstitüsü, <http://www.yee.org.tr/tr/misyon> (28.09.2016)

Վրաստանում առկա մեծ հետաքրքրության շնորհիվ Բաթումիում ևս բացվելու է «Յունուս Էմրե» կենտրոնի մասնաճյուղ<sup>33</sup>:

Վրաստանում Թուրքիայի «փափուկ ուժի» կարևոր հաստատություններից է Կրոնի գործերի նախագահությունը (ԿԳՆ) (*Diyanet İşleri Başkanlığı*): ԿԳՆ Վրաստանի մուսուլման քաղաքացիներին աջակցում է հաջի կազմակերպման, մզկիթներում քարոզիչների՝ իմամների ուսուցման, մզկիթների վերանորոգման կամ նորերի կառուցման գործում<sup>34</sup>: ԿԳՆ-ի աջակցությամբ Վրաստանի մուֆթիները և իմամները կրթություն են ստանում Թուրքիայի կրոնական հաստատություններում, բացի այդ Աջարիայի մուսուլմանները հաճախում են նաև Թուրքիայում կազմակերպվող Ղուրանի դասընթացներին<sup>35</sup>: 2008թ. -ին շուրջ 140 ուսանող Վրաստանից մասնակցել է Թուրքիայում անցկացվող Ղուրանի դասընթացներին<sup>36</sup>: Որոշ աղբյուրներ նշում են նաև, որ Աջարիայի իմամները և մուֆթիները ամսական 100-ից 400 լարի (60-240 ԱՄՆ դոլլար) ֆինանսական աջակցություն են ստանում Թուրքիայից<sup>37</sup>:

«Փափուկ ուժի» քաղաքականության համար Թուրքիան օգտագործում է ոչ միայն պաշտոնական կառույցները, այլ նաև ոչ

---

<sup>33</sup> Batum'da Yunus Emre Enstitüsü Açılacak, haberler.com, 12 Aralık 2015, <http://www.haberler.com/batum-da-yunus-emre-enstitusu-acilacak-7962872-haberi/> (28.09.2016)

<sup>34</sup> Thomas Liles and Bayram Balci, GEORGIA, p. 12, <https://spire.sciencespo.fr/hdl:/2441/1a4ocdgpim8lbb75p50g6q8uv8/resources/georgia-2014-final-mb.pdf> (12.10.2016)

<sup>35</sup> Thomas Liles, Islam and Religious Transformation in Adjara, European Centre for Minority Issues (ECMI), February 2012, [http://www.ecmi.de/uploads/tx\\_lfpubdb/Working\\_Paper\\_57\\_En.pdf](http://www.ecmi.de/uploads/tx_lfpubdb/Working_Paper_57_En.pdf) (12.10.2016)

<sup>36</sup> Şenol Korkut, The Diyanet of Turkey and Its Activities in Eurasia after the Cold War, Acta Slavica Iaponica, Tomus 28, pp. 117–139, p. 132. <http://src-hokudai-ac.jp/publicn/acta/28/06Korkut.pdf> (12.10.2016)

<sup>37</sup> Thomas Liles and Bayram Balci., նույն աշխ., էջ 13

պաշտոնական հաստատությունները: Այս համատեքստում կարևոր են Ֆեթուլլա Գյուլենի<sup>38</sup> ցանցին պատկանող կրթական հաստատությունները: Գյուլենական շարժման հետևորդները առաջին անգամ Վրաստանի տարածք են եկել Խորհրդային Միության փլուզումից հետո, բայց ակտիվորեն սկսել են գործել 1992թ.-ից հետո: Վրաստանի տարածքում «գյուլենական դպրոցները» գործում են «Չաղլար կրթական հաստատություններ» (Çağlar Eğitim Kurumları) կազմակերպության հովանու ներքո, որը հիմնադրվել է 1993թ.-ին: Ըստ որոշ տվյալների՝ Վրաստանում գործում է այդ կազմակերպությանը պատկանող 7 դպրոց, որոնց թվում են Թբիլիսիի Դեմիրելի մասնավոր քոլեջը՝ հիմնադրվել է 1993թ. (Private Demirel School), Բաթումի Բ.Շահինի բարեկամության նախնական և միջին դպրոցը՝ հիմնադրվել է 1994թ. (R.Sahin Friendship Primary Secondary School)<sup>39</sup>:

Գյուլենական դպրոցներում դասավանդումը մեծամասամբ կազմակերպվում է Թուրքիայի քաղաքացիների կողմից<sup>40</sup>: Որոշ աղբյուրներ հայտնում են, որ չնայած թուրքական նախաձեռնությամբ ստեղծված դպրոցներում գործում է թուրքական կրթական հաստատություններին բնորոշ համակարգ, սակայն գյուլենականության և Թուրքիայի վերաբերյալ ոչ մի բացահայտ քարոզչություն չի կատարվում: Բայց կարևոր է ընդգծել, որ Վրաստանում այդ կրթական կենտրոնների դիմաց

---

<sup>38</sup> Ֆեթուլլա Գյուլենը «Հիզմեթ» կրոնական շարժման (Հայտնի է նաև Գյուլենական շարժում անունով) հիմնադիրն է: Նա համարվում է իսլամի քարոզիչ Սաիդ Նուրսիի հետևորդներից մեկը, ով Նուրջու կրոնական միաբանության հիմնադիրն է: Գյուլենի և նրա շարժման հիմնական նպատակը իսլամական և պանթոկրքական գաղափարների տարածումն է, ինչի համար ստեղծվել է կրթական կենտրոնների մեծ ցանց:

<sup>39</sup> Vahram Ter-Matevosyan, նշվ. աշխ., pp. 103-125

<sup>40</sup> Նույն տեղում:

Վրաստանի դրոշի հետ միասին տեղադրված է նաև թուրքականը, իսկ բոլոր դպրոցների տարբերանշանների վրա պատկերված են իրար ձեռք սեղմող թուրքական և վրացական դրոշները: Այսինքն՝ աշակերտները և ուսանողներն ամեն օր առնչվում են Թուրքիայի հետ ասոցացվող խորհրդանիշներին<sup>41</sup>:

2016թ. -ի հուլիսի 18-ին Աջարիայում Թուրքիայի հյուպատոս Յասին Թեմիզբանը հայտարարել է, որ նպատակ ունի դիմել Վրաստանի իշխանություններին Վրաստանում Գյուլենի հովանավորությամբ գործող դպրոցների, այդ թվում Բաթումի քաղաքում գործող Բ.Շահինի դպրոցի փակման համար: Սա պայմանավորված է Թուրքիայում հուլիսի 15-ին տեղի ունեցած ռազմական հեղաշրջման փորձի հետ<sup>42</sup>, ինչի համար Թուրքիայի իշխանությունները մեղադրում են Ֆեթուլլա Գյուլենին: «Ֆեթուլլա Գյուլենի ահաբեկչական կառույցը տարբեր երկրներում կրթական կենտրոններ է ստեղծում, որոնցում դաստիարակվում են սերունդներ, որոնք ծառայում են ոչ թե պետության, այլ հենց այդ կազմակերպության շահերին: Ցավոք, Վրաստանում և մասնավորապես Աջարիայում գործում են այդ կազմակերպությանը պատկանող դպրոցներ, և մենք կոչ ենք անում Աջարիայի բնակչությանը չուղարկել երեխաներին այդ դպրոցներ»<sup>43</sup>, -ասել է հյուպատոսը:

Նույն օրը, Վրաստանում Թուրքիայի դեսպան Զաքի Լևենթ Գյումրյուքչուն Վրաստանի փոխարտգործնախարարի հետ հանդիպմանը հայտարարել է, որ հյուպատոսի խոսքերը ճիշտ չեն

---

<sup>41</sup> Նույն տեղում:

<sup>42</sup> Dakika dakika darbe girişimi - 15-16 Temmuz 2016, 16.07.2016, <http://www.hurriyet.com.tr/dakika-dakika-darbe-girisimi-15-16-temmuz-2016-40149409> (13.10.2016)

<sup>43</sup> Georgia: Turkey Pushes to Close “Terrorist” Gülen School, 18 June, 2016, <http://www.eurasianet.org/node/79721>, (13.10.2016)

մեկնաբանվել<sup>44</sup>: Վրաստանի կրթության նախարար Ալեքսանդր Ջեջելավան իր հերթին հայտարարել է. «Գյուլենը ամբողջ աշխարհում մի շարք կենտրոններ է ֆինանսավորում և Վրաստանում ևս կան այդ ցանցի դպրոցներ, որոնցում կրթությունը վրացերեն է: Սակայն մենք որևէ տեղեկություն չունենք, որ այդ դպրոցները կապված են ահաբեկչական կազմակերպության հետ: Կան օրենքներ, որոնցում նշված են հավատագրման պայմանները և, եթե դրանք խախտվել են, ապա համապատասխան միջոցառումներ են կիրառվելու դրանց դեմ, ընդհուպ մինչև քրեական գործի հարուցում»<sup>45</sup>: Հուլիսի 19-ին անդրադառնալով այս խնդրին ընդդիմադիր քաղաքական գործիչ և Վրաստանի «Քարթլի Դասի» (“The Georgian Troupe” party) կուսակցության առաջնորդ Ջոնդի Բագատուրիան հեռուստատեսությամբ նշել է Վրաստանում գյուլենական ցանցին պատկանող կրթական հաստատությունների անունների ցանկը, որում ընդգրկված են եղել նաև Թբիլիսիի Սևծովյան միջազգային համալսարանը, Բաթումի Բ.Շահինի դպրոցը և այլն<sup>46</sup>:

Վրաստանի կրթական ոլորտում առկա Թուրքիայի ազդեցությանը համատեքստում հատկանշական այն, որ 2016թ. -ի սեպտեմբերի 19-ին Բաթումի քաղաքի կենտրոնում տեղի է ունեցել Թուրքիայի կողմից ֆինանսավորվող դպրոցի բացում: Դպրոցում սովորելու են միայն Թուրքիայի քաղաքացիների երեխաները, իսկ

---

<sup>44</sup> Վրաստանի ԱԳՆ կայքը, Georgian Deputy Foreign Minister Gigi Gigidadze has met the Ambassador of Turkey to Georgia , <http://mfa.gov.ge/News> (13.10.2016)

<sup>45</sup> Переживут ли турецкие школы в Грузии конфликт Эрдогана с Гюленом? <https://eadaily.com/ru/news/2016/07/29/perezhivut-li-tureckie-shkoly-v-gruzii-konflikt-erdogana-s-gyulenom>, (14.10.2016)

<sup>46</sup> Программа «360 градусов» телеканала «PalitraNews», 19 June, 2016, <http://www.palitratv.ge/360degrees/75671-thoq-shou-q360-gradusiq-dadzabuloba-regionshi-onlain-kazinoebis-problema.html> (14.10.2016)

կրթական ծրագիրն էլ կազմված է Թուրքիայի կրթության նախարարության կողմից<sup>47</sup>: Աջարիայի կրթության նախարարությունում մեկնաբանելով այս տեղեկությունը հայտնել են, որ դպրոցի բացման վերաբերյալ ոչինչ չեն իմացել: Նախարարությունը նշել է, որ դպրոցի կառուցումը ապօրինի է, քանի որ Բաթումի քաղաքապետարանը կառուցման թույլտվություն չի տվել, իսկ կառուցող ընկերությունն էլ մի քանի անգամ տուգանվել է ապօրինի շինարարական աշխատանքներ իրականացնելու համար<sup>48</sup>: Վրաստանի կրթության նախարար Ալեքսանդր Ջեջելավան հաստատել է, որ դպրոցը Վրաստանի օրենքների համաձայն հավատարմագրում չի անցել: Բաթումիում Թուրքիայի հյուպատոսը մեկնաբանելով այս հարցը, նշել է, որ իրենց համար առաջնայինը նոր ուսումնական տարվա սկզբին դպրոցի գործունեությունը սկսելն է<sup>49</sup>:

Ավելի ուշ, Վրաստանի կրթության նախարարը ևս մեկ անգամ մեկնաբանելով այս իրադարձությունը, նշել է, որ Բաթումիի դպրոցի վերաբերյալ տեղեկությունները շատ սխալ կերպով են տարածվել և, որ Վրաստանը թուրքական կողմի հետ այդ հարցում ունի պայմանավորվածություն<sup>50</sup>:

---

<sup>47</sup> Gürcistan'da ilk Türk devlet okulu açıldı, 19.09.2016 <http://aa.com.tr/tr/dunya/gurcistanda-ilk-turk-devlet-okulu-acildi/648494> (14.10.2016)

<sup>48</sup> Турецкая школа открылась в Батуми, 20.09.2016, на грузинском, <http://www.interpressnews.ge/ge/regioni/397955-bathumshi-thurquli-skola-gaikhsna.html?ar=A> (15.10.2016)

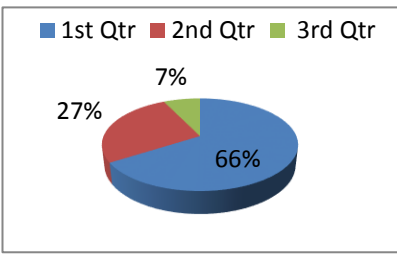
<sup>49</sup> Turkey Opens Unlicensed State School in Batumi, 23.09.2016, <http://georgiatoday.ge/news/4720/Turkey-Opens-Unlicensed-State-School-in-Batumi> (15.10.2016)

<sup>50</sup> Комментария министра образования Грузии об открытии турецкой школы, на грузинском см. ალექსანდრე ჯეჯელავა: ბათუმში, თურქულ სკოლაში თავდაპირველად თურქეთის მოქალაქეები ისწავლიან, 23.09.2016, <http://kvira.ge/282269> (15.10.2016),

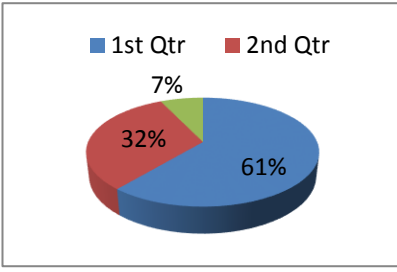


Թուրքիան իր «փափուկ ուժի» քաղաքականության իրականացման համար հիմնականում հենվում է Վրաստանի՝ մասնավորապես Աջարիայի, մուսուլման բնակչության վրա, քանի որ նրանք Թուրքիայի կողմից դիտարկվում են, որպես թուրքական շահերի իրականացման գլխավոր գործոններ: Վրաստանում Թուրքիայի «փափուկ ուժի» քաղաքականության տված արդյունքները հասկանելու համար կարևոր է Վրաստանի հանրային կարծիքի ուսումնասիրությունը:

Կովկասյան բարոմետրի կողմից Վրաստանում թուրքերի նկատմամբ հանրային կարծիքի 2015 թ. ուսումնասիրությունը<sup>51</sup> հետևյալ պատկերն է տալիս.



Արդյո՞ք կողմ եք, որ վրացուհիներն ամուսնանան թուրքերի հետ.  
 66% - դեմ,  
 27%- կողմ,  
 7% - ձեռնպահ:



Ինչպե՞ս եք վերաբերվում թուրքերի հետ համատեղ բիզնեսին.  
 61% - կողմ  
 32 % - դեմ  
 7% - ձեռնպահ

Վրաստանի հանրային կարծիքի տարբեր տարիների արդյունքների ուսումնասիրության շնորհիվ կարելի է

<sup>51</sup>Caucasus Research Resource Center, Cross-country datasets, <http://caucasusbarometer.org/en/cross-country/> Caucasus Barometer 2015 Georgia dataset

ներկայացնել վերջին մի քանի տարիներին տեղի ունեցած հանրային կարծիքի փոփոխության դինամիկան.

Տարեթիվ	Արդյո՞ք կողմ եք, որ վրացուհիներն ամուսնանան թուրքերի հետ <sup>52</sup>	Ինչպե՞ս եք վերաբերվում թուրքերի հետ համատեղ բիզնեսին
2009	19% կողմ, 80% դեմ	75% կողմ, 19% դեմ
2010	19% կողմ, 78% դեմ	66% կողմ, 29% դեմ
2011	21% կողմ, 74% դեմ	65% կողմ, 28% դեմ
2012	20% կողմ, 77% դեմ	65% կողմ, 31% դեմ
2013	23% կողմ, 74% դեմ	72% կողմ, 24% դեմ
2015	27% կողմ, 66% դեմ	61% կողմ, 32% դեմ

Այսպիսով, Վրաստանում թուրքերի նկատմամբ հանրային կարծիքի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ Վրաստանում թուրքերի հետ համատեղ բիզնես ունենալու մասին Վրաստանի բնակչության դրական վերաբերմունքը նվազել է 2009-2015թթ համեմատությամբ մոտ 14 տոկոսով: Մյուս կողմից թուրքերի հետ էթնիկ վրացուհիների ամուսնության նկատմամբ դրական վերաբերմունքը մեծացել է 2009-2015թթ համեմատությամբ մոտ 9 տոկոսով:

Վրաստանի բնակչության մի մասի շրջանում որոշակի անհանգստություն կա թուրքական էքսպանսիայի նկատմամբ,

<sup>52</sup> Նշենք, որ Աջարիայում հետազոտություն կատարած երիտասարդները պատմեցին, որ Աջարիայում բավականին տարածված են մուսուլման-քրիստոնյա խառը ընտանիքները, որոնցում այդ երկու կրոնների ավանդույթներն ու սովորույթները հանդես են գալիս յուրահատուկ միահյուսմամբ, չնայած նրան որ համաձայն իսլամական օրենքի մուսուլման տղամարդը կարող է ամուսնանալ միայն այն կրոնի ներկայացուցիչների հետ, ովքեր հանդիսանում են «Գրքի մարդիկ» (*Ahl al-Kitāb*), օրինակ՝ քրիստոնյաների, հրեաների հետ, բայց կին մուսուլմանը չի կարող ամուսնանալ այլ կրոնի ներկայացուցչի հետ:

որոշ շրջանակներ էլ ընդհակառակը կողմ են թուրքական ներդրումներին և գտնում են, որ դրանք մեծ օգուտ են տալիս Աջարիայի տնտեսությանը<sup>53</sup>: Այս առումով կարևոր է նշել, որ վրացիները երբեմն բողոքի ակցիաներ են բարձրացնում ընդդեմ Աջարիայում թուրքական էքսպանսիայի. դրա վառ օրինակներից է 2016թ.-ի սեպտեմբերին Սարփի գյուղում, Բաթումի քաղաքում անցկացված մի քանի բողոքի ցույցերը<sup>54</sup>:

Աջարիայում կրթական հարցը ուումնասիրելիս կարևոր է նաև անդրադառնալ կրթական հաստատություններում կրոնական գլխաշոր կրելու հարցին: Վրաստանում կրթական հաստատություններում գլխաշոր կրելու արգելք չկա, բայց ծածկում են միայն գլուխը, ամբողջական հիջաբները ընդունելի չեն<sup>55</sup>:

Մինևույն ժամանակ Աջարիայում հարցումների արդյունքում պարզ դարձավ, որ երիտասարդ մուսուլման աղջիկները հաճախ խուսափում են գլխաշոր կրելուց, որովհետև հասարակության կողմից դա այնքան էլ լավ չի դիտարկվում, փոխարենը Թուրքիայում առանց կաշկանդվելու կրում են գլխաշոր: Բաթումիում սովորող ուսանողներից մեկը զրույցի ընթացքում նշել է, որ սիրում է գլխաշոր կրել, բայց, ի տարբերություն Թուրքիայի, Աջարիայում անհարմար է զգում<sup>56</sup>: Մեկ այլ ուսանող

---

<sup>53</sup> Հարցազրույց Աջարիայում դաշտային աշխատանքներ կատարած խմբի անդամների հետ, 09.09.2016, Երևան:

<sup>54</sup> Грузины провели акцию против экономической экспансии Турции Аджарии, см. на грузинском, <http://www.info9.ge/regionebi/156672-batumi-turqeti-ar-aris-batumsi-saprotesto-aqcia-gaimarta-.html?lang=ka-GE> (23.10.2016)

<sup>55</sup> Հարցազրույց Շոթա Ռուսթավելի Պետական համալսարանի ավագ գիտաշխատող Ռուսլան Բարամիձե հետ, 30.10.2016, Երևան:

<sup>56</sup> Հարցազրույց Աջարիայում դաշտային աշխատանքներ կատարած խմբի անդամների հետ, 09.09.2016, Երևան:

նշել է, որ Վրաստանը քրիստոնյա երկիր է և պետք չի իսլամական խորհրդանիշները բացահայտ կերպով ցուցադրել այդ երկրում<sup>57</sup>:

Վրաստանում քննարկվող խնդիրներից է մզկիթների վերակառուցման կամ նորերի կառուցման հարցը<sup>58</sup>, որում ակտիվ դերակատարում ունի Թուրքիան: Աջարիայում թուրքական ներկայության դեմ հատկապես վճռական պայքարում է Վրաստանի Ուղղափառ եկեղեցին, որը աշխատանքներ է իրականացնում Աջարիայի մուսուլմաններին վերաքրիստոնեացնելու և Թուրքիայի տարածքում վրացական եկեղեցիների վերակառուցման ուղղությամբ<sup>59</sup>: Թուրքական և վրացական կողմերը մի քանի տարի է, ինչ քննարկում են Աջարիայի Ազիզիե մզկիթի վերականգման հարցը, ինչի դիմաց թուրքական կողմը պետք է վերականգնի Թուրքիայի տարածքում վրացական եկեղեցիները, սակայն այս խնդիրները դեռ քննարկվում են, և կողմերը դեռ համաձայնության չեն եկել:

Վրաստանում քրիստոնյաները դեմ են մզկիթի վերակառուցմանը, ինչն էլ հիմնավորում են նրանով, որ թուրքերն Աջարիայում մուսուլմանական ոչ մի ավանդույթ չեն պահպանում, անում են մուսուլմաններին ոչ հարիր արարքներ և իրականում

---

<sup>57</sup> Հարցազրույց Աջարիայում դաշտային աշխատանքներ կատարած խմբի անդամների հետ, 09.09.2016, Երևան:

<sup>58</sup> Նշենք, որ 2010 թ. Բաթումիի Նիկո Բերձինիշվիլի ինստիտուտի իրականացրած կրոնական հաստատությունների ուսումնասիրությունների համաձայն՝ Աջարիայում կա 184 գործող մուսուլմանական կառույց, որից 119-ը մզկիթներ, 22 մզկիթատիպ կառույցներ, 15 աղոթքատեղիներ, 27 մեդրեսե, 1 մեդրեսե-աղոթքատեղ : Thomas Liles, Islam and Religious Transformation in Adjara, European Centre for Minority Issues (ECMI), February 2012, [http://www.ecmi.de/uploads/tx\\_lfpubdb/Working\\_Paper\\_57\\_En.pdf](http://www.ecmi.de/uploads/tx_lfpubdb/Working_Paper_57_En.pdf) (23.10.2016)

<sup>59</sup> Հարցազրույց Բաթումի քաղաքում ՀՀ նախկին հյուպատոս Արամ Գրիգորյանի հետ, 13.10.2016, Երևան:

մզկիթի վերակառուցումը քաղաքական շահեր է հետապնդում<sup>60</sup>: Սրան դեմ են նաև Վրաց եկեղեցու առաջնորդները, ովքեր պնդում են, որ Աջարիայում գոյություն ունեն հարյուրավոր մզկիթներ, մինչդեռ եկեղեցիների թիվը չի գերազանցում 40-ը<sup>61</sup>: Այնուհանդերձ քրիստոնյա որոշ շրջանակներ էլ նշում են, որ ավելի լավ է մզկիթներ կառուցվեն, քան թե խաղատներ<sup>62</sup>:

### **Եզրակացություններ**

Վրաստանում և հատկապես Աջարիայում վերջին մի քանի տարիներին շարունակաբար աճում են Թուրքիայի քաղաքացիների ներկայությունն ու նոր ներդրումներն ու բիզնեսները: Թուրքիայի ներդրումները վրացական տնտեսության մեջ երկու երկրների տնտեսությունները փոխկախվածության մեջ են դրել: Տարեցտարի աճում են Թուրքիայի ներդրումները Վրաստանում (Օրինակ՝ 2006-2015թթ. դրանք կազմել են ~913 մլն ԱՄՆ դոլար, մինչդեռ 1997-2005թթ. ներդրումները կազմել են ընդամենը՝ ~159 մլն դոլար<sup>63</sup>): Այս տնտեսական գործոնը իր հերթին հանգեցնում է նրան, որ Վրաստան և մասնավորապես Աջարիա են սկսում ներթափանցել նաև Թուրքիայի մշակութային, կրթական և մարդասիրական կառույցները:

---

<sup>60</sup> Հարցազրույց Աջարիայում դաշտային աշխատանքներ կատարած խմբի անդամների հետ, 09.09.2016, Երևան:

<sup>61</sup> Georgian Patriarchate Suggests Turkey Allow Services In Christian Churches In Return For Allowing A Mosque To Be Built In Georgia, Tbilisi, April 1, 2013 <http://www.pravoslavie.ru/english/60586.htm>, (25.10.2016)

<sup>62</sup> Հարցազրույց Աջարիայում դաշտային աշխատանքներ կատարած խմբի անդամների հետ, 09.09.2016, Երևան:

<sup>63</sup> Վրաստանի Ազգային վիճակագրական գրասենյակ, օտարերկրյա ներդրումներ, National Statistics Office of Georgia, [http://www.geostat.ge/index.php?action=page&p\\_id=2231&lang=eng](http://www.geostat.ge/index.php?action=page&p_id=2231&lang=eng) (25.10.2016)

Վրաստանի մշակութային, կրթական, մարդասիրական և կրոնական ոլորտներում ակտիվ նախաձեռնություններով Թուրքիան փորձում է Վրաստանի հասարակությունում դրական կողմնորոշում ձևավորել Թուրքիայի նկատմամբ: Թուրքիայի մի քանի կազմակերպություններ հատկապես ակտիվ նախաձեռնություններով են հանդես գալիս կրթական ոլորտում՝ բացելով նոր դպրոցներ, վերակառուցելով դպրոցներ և այլ կրթական հաստատություններ, սակայն դրանք հիմնականում արվում են մուսուլմաններով բնակեցված շրջաններում, մասնավորապես Աջարիայում: Կրթական ոլորտում մեծ է նաև գյուլենական դպրոցների դերը, քանի որ դրանք աջակցում են թուրքերեն լեզվի, մշակույթի, պատմության, իսլամական գաղափարների տարածմանը Վրաստանի երիտասարդության շրջանում:

Վրաստանի հասարակական-քաղաքական գործիչների, հասարակության որոշակի շրջանակներ ընդհանուր առմամբ դրական են վերաբերվում Վրաստանի տնտեսության և այլ ոլորտներում Թուրքիայի ներկայությանը, սակայն հասարակության մի մասն էլ անհանգստացած է Աջարիայի տարբեր ոլորտներում թուրքական էքսպանսիայից և որոշակի զգուշավորություն ունի Աջարիայում Թուրքիայի հետապնդած նպատակների վերաբերյալ:

Թուրքիան տնտեսական ներդրումներից զատ փորձում է Աջարիայում բնակչության շրջանում էլ ավելի թուրքաճանաչող դիրքորոշում ստեղծել՝ օգտագործելով «փափուկ ուժի» մեխանիզմները: Այսինքն Թուրքիայի իշխանությունները գիտակցում են, որ միայն տնտեսական գործոնով հնարավոր չէ Աջարիան կախվածության մեջ գցել Թուրքիայից, քանի որ Աջարիայում գործում են նաև այլ պետությունների՝

մասնավորապես ԱՄՆ-ի Ղազախստանի, Ուկրաինայի և այլ երկրների բիզնեսներ և ներդրումներ: Այդ պատճառով Թուրքիան հենվում է Աջարիայի մուսուլման բնակչության վրա: Եթե կարճ հայացք նետենք Թուրքիայի Հանրապետության պատմությանը, ապա կարելի է պնդել, որ սա եզակի դեպք չէ, նախկինում էլ Թուրքիան նմանատիպ քաղաքականություն է վարել Սիրիայի մաս հանդիսացող Ալեքսանդրիայի սանջաքում, ինչի արդյունքն այսօր այն է, որ այն, որպես առանձին նահանգ, գտնվում է Թուրքիայի կազմում: Ու եթե հաշվի առնենք Թուրքիայի իշխանությունների նեոսամանիստական և իսլամամետ դիրքորոշումը կարելի է պնդել, որ Աջարիայում Թուրքիայի քաղաքացիների ակտիվ գործունեությունը և Թուրքիայի ֆինանսավորմամբ իրականացվող կրթական, մշակութային, մարդասիրարական նախաձեռնությունները պատահական չեն արվում: Այս առումով Վրաստանի բնակչության մի մասի, քաղաքական գործիչների և մտավորականների մտահոգությունները այնքան էլ անտեղի չեն:

## **PECULIARITIES OF TURKEY'S FOREIGN POLICY TOWARDS GEORGIA IN 2002-2016**

### **Summary**

*Sona Sukiasyan  
sonasukiasyan19@gmail.com*

**Keywords:** *Turkey, Georgia, Foreign policy of Turkey, the relations of Turkey and Georgia, Ajaria, Islam, Muslim population of Ajaria*

After Justice and Development Party came to power Turkey started to increase its influence on the South Caucasus region. For this, Turkey is actively involved in political processes in the South Caucasus. Georgia

occupies an important place in Turkey's foreign policy toward the South Caucasus.

Today Turkey operates its all political, economic, religious and educational leverages to maintain and to increase its influence on Georgia. In addition, Turkey also use its “soft power” policy to make Georgia’s public opinion more approval. Public diplomacy helps Turkey to formate positive attitude towards Turkey in Georgia. In this issue, Turkey mostly relies on Muslim population of Georgia.

In this research, I tried to present the relations of Turkey and Georgia, Turkey’s influence on the economic, military, educational and cultural spheres of Georgia and especially Ajaria.

## **ОСОБЕННОСТИ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ ТУРЦИИ В ГРУЗИИ 2002-2016 гг.**

Резюме

*Сона Сукиасян  
sonasukiasyan19@gmail.com*

***Ключевые слова:*** *Турция, Грузия, внешняя политика Турции, турецко-грузинские отношения, Аджария, ислам, исламское население Аджарии.*

После прихода к власти партии Справедливости и развития Турция пытается усилить свое влияние в регионе Южного Кавказа. С этой целью Турция активно участвует в политических процессах в южнокавказском регионе. Грузия занимает важное место в внешней политике Турции в отношении Кавказа.

На данный момент Турция использует все свои экономические, политические, религиозные и образовательные средства для сохранения и расширения своего влияния в Грузии, кроме этого Турция применяет стратегию "мягкой силы" для создания положительного общественного мнения о Турции в Грузии. Публичная дипломатия также помогает Турции в создании



положительного имиджа в Грузии. В этом вопросе Турция в основном опирается на мусульманское население Грузии.

В данной статье мы попытались представить грузино-турецкие отношения в контексте влияния Турции на Грузию в сферах образования, культуры, экономики и обороны.